

Régi könyvek és új médiák II.

Az információügy kommercializálódása a számítógépesítés révén nagy veszélyeket rejteget a társadalom számára. Elmélyíti a harmadik világtól elválasztó szakadékot. Latens módon azt a veszélyt is tartalmazza, hogy megszűnik az információkhoz való szabad hozzáférés.

Ezen túl, egy további veszélyt látok abban, hogy a számítógépesítés egy bizonyos „emlékezetvesztéssel” jár. A tudás tárai ugyan félelmetes gyorsasággal megnyílnak előttünk, de kimaradnak a köztes lépcsőfokok, a történelmi fejlődés etapjai „elfelejtődnek”.

Mi emberek úgy vagyunk berendezve, hogy a hibákból tanulunk, de talán meg kellene kísérelnünk, hogy bizonyos hibákat ne kövessünk el, elkerüljük például azt, hogy tudományos klienseink egyszer azok után az ismeretek után legyenek kénytelenek érdeklődni, amelynek valaha birtokában voltunk, ám „dinamikusan” elfelejtettük őket.

Gondoljuk meg azt is, hogy a különböző tudományos intézmények, akadémiák, egyetemek stb. kialakítják a maguk saját információs hálózatait, és ezek előbb-utóbb teljesen függetlenekké válnak a hagyományos könyvtáraktól.

Alan Kay „dinamikus könyve”, azt az új gondolatot sugallta, hogy „aki nyomtat, az a múltban él”. De vajon valóban olyan új ez a gondolat? Ha konzekvenciába is belegondolunk, nem inkább arról van szó, hogy egyszerűen csak hagyjuk magunkat sodortatni a technikai lehetőségekkel? Ez a gondolat nemcsak a dinamikus könyv képében áll elénk, hanem azokban a problémákban is, amelyek a CD-ROM lemezek környezetbarátivá tenni szükséges hulladékát jelentik.

Ez a gondolat azt is jelenti, hogy elfogadjuk, tudásunk állandóan változik, és ebből a folyamatból számunkra csak a legújabb információk szükségesek. „Panta rei”, minden folyik, hogy a (tévesen) Hérakleitosznak tulajdonított szóval éljünk. Ha azonban ezt a koncepciót konzekvensen végigvisszük, hatalmas kulturális szakadék nyílik meg előttünk. A könyv valami állandóságot képvisel, valamit, aminek túl kell élnie az idők változásait. Legalábbis ez a szándéka igen sok szerzőnek, akkor is, ha a hálátlan publikum sokszor bizony elfeledi műveiket. Számunkra a régi könyvek megkerülhetetlen, kortárs tanúságai elődeinknek, amelyeknek megértéséről saját érdekünkben nem mondhatunk le.

Eddig kulturális fejlődésünk nemcsak a nyelvre, és annak jelekben, betűkben, bitekben és bájtokban való leképezésére alapozódik, hanem ezeknek tartós fixálására is kőben, agyagban, papiruszon, pergamenen, papíron, papírtekercsen vagy kódexben, könyvben. Kultúránk, a zsidó, keresztény vagy iszlám kultúra, de a többiek is könyvkultúrák, amelyeket az a szenvedélyes törekvés hajt, hogy a szót, a kinyilatkoztatott, vagy éppen csak emberi szót megőrizték, ha eltűnt, rekonstruálják.

A „dinamikus könyv” és az őt képviselő gondolkodás csak nosztalgiaiból maradt meg a „könyv” szónál, vagy csak egy felületes analógia okán, mivel az *Aldus Manutius* által kitalált könnyű, hordozható kézikönyv emlékeztethet a jövő PC-ire, amelyeket, Alan Kay-vel szólva „egy napon majd beleszöhetünk T-Shirtjeinkbe”.

A könyv tehát, amelynek fogalmába természetesen beleértjük a folyóiratot is, a könyv mint tartós hordozója a benne fixált kijelentéseknek, konkurenciát kapott.

Ha az iránt érdeklődünk, hogy vajon a művészek, akik a társadalmi változások iránt a legfinomabb érzékel bírnak, érzékelik-e ezt, akkor meg kell állapítanunk, hogy éppen a kortárs művészek szinte fascinája a könyv mint médium. *Anselm Kiefer*, hogy csak egy nevet említsünk a sok közül, nemcsak a mezopotámiai kultúrára, a könyvtárak őshazájára való emlékezésül öntötte ólomba a könyvtárat. Képezetét a reális, lapozható könyv ragadta meg. A művészeknek és éppen a 20. század vége, a legújabb korszak művészeinek ezt a könyv iránti szenvedélyét szépen dokumentálja a „Papírénekek. A 20. század könyvművészete. Nyomatott, festett és művészi könyvek a Bajor Állami Könyvtárból” című kiállítás. Kiérezhető e kiállításból az a sugárzás, mondhatni az az erő, amelyet a könyv gyakorol a kortárs művészekre. Persze mondhatja valaki azt is, hogy mindez csak a könyv búcsúéneke, de mindenesetre hatalmas fináléja ez egy korszaknak, amelyben a könyv a legelterjedtebb és legtartósabb hordozója volt a gondolatoknak és a tudásnak.

Bárhogy is vesszük azonban, témánk művészi interpretációi többértelműek, mint a delphoi jóslatok, így magunknak kell vállalni mind a gondolkodást, mind a tetteket.

*

Ha a könyv, amely évszázadokon, évezredekken át szakmánk központi szereplője volt, konkurenciát kapott, akkor ez a konkurencia a kihívás számunkra, mai és jövőbeli könyvtárosok számára. Az új technikák lényegileg változtatják meg az információközvetítést, és leginkább azokon a területeken, amelyeken a könyvtárak eddigi tevékenységüket végezték.

A változás abban áll, hogy egyre növekvő mértékben tárolunk és manipulálunk hatalmas mennyiségű információtömeget elektronikus úton, elektronikus folyóiratok és teljes-szöveg adatbázisok segítségével. Mindenekelőtt az e-journalek gondolkodtathatnak el minket, amelyek esetében a „folyóirat” szó egyre kevésbé tűnik találónak. Egy folyóirat füzetekből áll, amelyekben tanulmányok sorakoznak, ezeket a füzeteket évfolyamonként összehozzuk és így is utalunk rájuk. Az elektronikus folyóiratoknál ez a csoportosítás nem létezik. Csak egyes tanulmányok vannak, és csak ezeket lehet idézni, ezekre lehet – szerencsés esetben – utalni. Tulajdonképpen kis monográfiákról van szó. Így „oldódik fel” a tudományos eszmecsere legjelentősebb orgánuma.

Az előnyök kézenfekvők. Mindenekelőtt a gyorsaság, amivel az új információk hozzáférhetővé válnak. Tárgyszavak stb. segítségével hatalmasan megnő a hozzáférhetőség, és amennyiben kiépül ennek a rendszernek az infrastruktúrája, úgy a rendszer olcsóvá is válhat. Többen így vélik megoldhatónak az ún. *Serials Chrisis-t*. A technikai lehetőségek állnak előtérben. A szövegek – természetesen tudományos szövegekről beszélek – összekapcsolhatók mozgóképekkel és élőszóval is. Így persze már igen messzire jutottunk a régi folyóiratoktól, egy egészen új információs formáció előtt állunk.

A MIT (Massachusetts Institute of Technology) könyvtárai nemrég egy „task force”-t, egy munkacsoportot képeztek, amelynek az a feladata, hogy az új elektronikus folyóiratok problémáival foglalkozzon. Ezidáig ez a legátfogóbb „találkaja” a könyvtáraknak és az új világnak. Természetesen nem fogok belemélyedni az e munkacsoport által tárgyalt problémákba, amelyek kiterjednek a katalogizálástól a hozzáférhetőség megteremtéséig mindenre, amiről érdemes e

témában elgondolkodni. A csoport munkálkodásának egyik csomópontja az adatok tartós archiválásának kérdése. Éppen ez, az információk tartós megőrzésének kérdése, ami számomra a legfontosabbnak tűnik.

Éppen ezért alapvető fontosságúnak tartom, hogy szakmánk az *információközvetítés és az információmegőrzés* összefüggéseit, a modern, hatalmas technikai lehetőségek fényében újraértelmezze.

Különböző lehetőségek vannak: tekinthetjük a továbbiakban is a könyvek tárainak a könyvtárakat, a régi, már meglévő könyvekének, illetve az újakénak, amelyek mindennek ellenére továbbra is születni fognak. Ebben az esetben ráhagyhatnánk az új, modern, technikai hordozókra épített információközvetítőket a könyvtáraktól független, új intézményekre. Ily módon a könyvtárak erősen muzeális jellegűekké válnának.

Megtehetjük azt is, hogy hagyjuk a dolgokat a maguk módján menni, és gyűjtünk egy és ugyanazon intézményben könyveket is és elektronikus információhordozókat. Ma ez a – hogy úgy mondjam – menő modell. Én azonban rossz, nem eléggé átgondolt modellnek vélem. A könyvtár ily módon, kissé élesen fogalmazva, modern információközvetítő üzemmé válik, egy kissé nosztalgikus részleggel az öreg könyvek számára. És nem is fog ez sokáig tartani, a funkciók előbb-utóbb szét fognak válni.

*

Végül előttünk áll a lehetőség, hogy megtaláljuk a közös nevezőt, amely lehetővé teszi, hogy a régi feladatokat az újakkal egyesítsük, és ne csak felületi-felületes módon. A kulcsgondolat ehhez az lehetne, hogy ne szorítkozzunk az elektronikusan közvetített információkra, hanem általában igyekezzünk megőrizni, raktározni az információkat, tekintet nélkül arra, hogy eredetileg milyen hordozón jelentek meg.

Így tehát csatlakoznék a Research Library Directors 10. éves konferenciájának (címe: *The Performance and the Promise*) vezérszólamához (a konferenciát 1992 márciusában tartották Dublinban /Ohio/). A konferenciát záró előadó, *Robert M. Hayes* professzor (a University of California könyvtári és informatikai tanszékének vezetője) azt fejtette ki, hogy bár másféle intézmények is hozzáférést biztosítanak az elektronikus információhordozókhöz, „de egyedül a könyvtárak biztosítják, hogy az egyszer megszületett információk meg is őrződjenek. Ha a könyvtárak lemondanak arról, hogy a tudás anyagának gyűjtői és megőrzői legyenek, akkor elvesztik minden értéküket, elvesztik társadalmi szerepüket, mi pedig elveszítjük lelkünk üdvösségét, létünk értelmét”.

Itt van tehát a nagy feladat, amelynek megoldása a részletekben kiadók, tudósok és könyvtárosok közös munkáját kívánja. Vannak már jelek arra, hogy a könyvtárosok és kiadók, információelőállítók közötti párbeszéd megindul, annak érdekében, hogy az „információs lánc” meg ne szakadjon.

Fogalmi segítséget nyújthat ehhez a párbeszédhez, ha világossá tesszük, hogy a ma használatos elektronikus információközvetítők, a CD-ROM-tól az adatbankokig, az elektronikus folyóiratokig kiegészítésre szorulnak olyan *tárolóformákkal*, információraktározó formákkal, amelyek lehetővé teszik a huzamos, tartós, általános hozzáférést biztosító, nem manipulálható megőrzést.

Az ilyen törekvésekre vannak már példák. Az *Online Journal of Current Clinical Trials* például nemcsak online hozzáférhető, hanem minden év végén mikrofisk-kiadványként is megjelenik. Kísérleti lépések ezek. A huzamos tárolásnak többféle igényt is ki kell elégítenie: a különböző verzióknak határozottan el kell különülniük egymástól, ugyanúgy, ahogy a különböző kiadások is megkü-

lönbözthetők. Ennek az anyagnak a dinamikus jellege miatt ez igen fontos. A cikkeknek, tanulmányoknak, vagy bárhogy is nevezzük majd a jövőben az alapegységeket, idézhetőeknek kell lenniük. Széleskörű normatívitást és formalizáltságot igényel ez. Ettől ma még messze vagyunk. A már említett MIT-csoport egyenesen kaotikus állapotokról beszél. Az adatokat úgy kell megőrizni, hogy mindenkor olvashatók legyenek, új hardver és szoftver variációk, vagy bármilyen jövőbeli technikai lehetőségek felmerülésekor is. Persze én csak utalhatok ilyenféle követelményekre, anélkül, hogy közelebbről is kimeríteném a témát.

Nagyarányú segítséget kaphatunk ezen a téren a szerzőktől, akiket – a szerzői jogok miatt – amúgyis meglehetősen aggodalom tölt el az újabb fejlemények láttán, annál is inkább, mivel a modern szerzők miben sem hasonlítanak a régi kínaiakhoz, akik mindig egy régi szöveg variációit alkották meg, sokkal inkább kötődnek a nyugati humanizmus tradícióihoz, amely szerint minden szellemi produkció egy és csakis egy névhez köthető, hiszen csak így biztosítható a hírnév és a halhatatlanság (meg persze az anyagi nyereség is).

Könnyen lehetséges, hogy meg fog változni a szerzői jog egész rendszere, a szellemi tulajdon fogalma és formái. A mai szerzők viszonyát a kiadóhoz nem kell feltétlenül úgy felfogni, ahogy *Thomas Bernhard* tette; aki szerint: „Ha az ember megír egy könyvet, azt átadja a kiadónak, akinek megvan ebből a maga üzlete. A kiadónak halvány sejtelmé sincs művészetről és irodalomról, egyáltalán szellemről, nem is akar vele semmit kezdeni. Üzleti érdekeit csak leplezi, ha arról beszél, hogy a szellem érdekében tesz ezt vagy azt. Ha öt schillinget sem kap a szellemi értékért, a kisujját sem mozdítja meg.” Nem feltétlenül kell így vélekedni. De az sem lehetséges, hogy a szerzők eredeti jogait teljesen átruházzák a kiadókra vagy más intézményekre, amelyek azután minden egyes elektronikus lehívás esetén megkapják a maguk pénzét. Ez ahhoz vezethetne, hogy a tudományos publikációk egyáltalán nem kerülnének el a maihoz hasonló kiadókhoz, hanem valamilyen más módon jelennének meg.

*

A nyugati humanizmus tradíciója rajta hagyta jegyeit azon is, ahogyan ma megértünk egy szerzőt, egy művet. *Jacob Burckhardt* Az olasz renaissance műveltsége című művében kitűnően ábrázolta a modern individuum fejlődését, az „uomo singulare” vagy az „uomo unico” kialakulását. El kell olvasni. Én éppen csak utalhatok rá. Objektív tudomány és individuális szerzőség kölcsönösen feltételezik egymást Burckhardt szerint. Ebből is következően a könyvtáraknak az információgyűjtést, -közvetítést és -megőrzést egyetlen nagy feladatnak kell tartaniuk, méghozzá függetlenül attól, hogy az információ milyen hordozón jelenik meg. Hatalmas kulturális szakadás támadna, ha a könyvtárak csak a könyvekben lévő információkra koncentrálnának, és az elektronikus információkat csak afféle átfutó információknak tekintenék.

Egy ilyen hozzáállás, amely manapság meglehetősen progresszívnek számít, szerintem fölötté kis belátásról tanúskodik az elektronikus forradalommal szemben, amely az egészen közeli jövőben az egész információügyet átformálja, és amelyhez képest a mi katalógusaink és az elektronikus adatbankok közötti vita csak gyermekjátéknak fog tűnni. Ez az elektronikus forradalom a legnagyobb mértékben érinti a könyvtárakat. Ezek kimanőverezhetik belőle magukat, de lehetnek aktív közreműködői is.

A „régí könyv”, ez a számunkra oly megszokott, oly meghitt és már csak hivatási okokból is olyannyira bizalmas találmány, amely két borító között teleírt

vagy telenyomott oldalakat tartalmaz, ez az értékes, sokszor művészi, lapozgatható dokumentuma sok évszázadnak, volt és maradt napjainkra is az információ szabadságának, a szellemi szabadságnak az eszköze.

A könyvvel eszmék terjeszthetők, és persze elleneszmék is. Így a hatalmi monopóliumok megtörésének is eszköze. Ilyen volt már a kéziratosság korában is, amikor szorgos kezek másolták csupán. Méginkább ezzé vált a könyvnyomtatás idején. Minden kísérlet, amely a könyv elpusztítására tört cenzúra, elkülönítés, elégetés stb. útján, hiábavalónak bizonyult. A sok-sok példányban megjelenő könyvet maradéktalanul, minden példányában megsemmisíteni lehetetlen.

Ez akkor is igaz, ha *Karl Kraus* így nyilatkozott: „A sokszorosítás annyiban eszköze a haladásnak, hogy lehetővé teszi ostobaságok elterjesztését. Ha belegondolunk, hogy ugyanaz a technikai vívmány szolgálta A tiszta ész kritikájának és a bécsi férfikórus egyesület utazási jelentésének megjelenését, akkor megkönnyül az ember keble és dicséri a Teremtő mindenhatóságát.”

A Teremtő mindenhatóságát most hagyjuk, de gondoljuk meg, hogy ha sok könyv eszméi ellenkeznek is egymással, éppen ez a tény bír alapvető jelentőséggel. Ha az ember nagy, régi könyvtárak raktáraiban a kilométer hosszúságú polcokat szemléli, úgy vélheti, hogy ha a könyvek beszélni kezdenének, valami végtelenül disszonáns kórus hangzana fel. És ez jó, mert azt jelenti, hogy mindenkinek szabad beszélni, és hogy egyetlen vélemény sem vindikálhatja magának az abszolút igazságot, egyetlen vélemény sem uralkodhat a többi fölött. A szabad véleménynyilvánítás disszonáns kórusa mindenképp jobb mint a látszólag abszolút igazság szegényes melódiája.

Ha napi feladatainkkal foglalatoskodunk, ha könyvgyűjteményeinket rendezzük, katalogizáljuk, ha a könyveket adjuk ki a használóknak, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az információ szabadságát szolgáljuk. Azt a szabadságot, amelyet nap mint nap kísérlelnek meg a legkülönbözőbb oldalokról kérdésessé tenni.

Az új médiákat ugyanígy kell szemlélnünk. Bennük is a szabad, hosszú távon hozzáférhető eszmék, vélemények és tények hordozóit kell látnunk. Technikai sajátosságaiknál fogva nagyobb lehetőséget nyújtanak a „félreérthetőségre”, a manipulálhatóságra, a tudatosan rosszhiszemű használatra, mint a könyvek, vagy a nyomtatott folyóiratok. Ez a rosszhiszemű használat lehet kereskedelmi jellegű, amely elsősorban a szegényeket érinti, például azokat a harmadik világbélieket, akik pénzügyi okokból nem juthatnak hozzá a számukra életbevágóan fontos információkhoz. De a rosszhiszemű használat lehet gazdaságpolitikai vagy tisztán hatalompolitikai jellegű is.

Azt, amit a régi könyv oly hosszú ideje szolgál, kell szolgálnia az új médiának is, és én szakmánk, hivatásunk minden fáradozásra érdemes feladatának látom, hogy ezt garantáljuk, biztosítsuk.

*

Köszönöm a figyelmüket. Egy problémát vázoltam fel. Nem kínáltam azonnal felhasználható javaslatokat. Beszédem célja gondolatok indukálása volt. A régi könyv és az új média végső soron ugyanazt a célt szolgálja, azt, hogy szellemileg továbbra is szabadok lehessünk. Hogy szakmánknak e cél elérése érdekében sokat kell még tanulnia, az bizonyos. A kihívást azonban vállalunk kell.

Georg Franz Kaltwasser